

AKO Literatuurprijs 1993

Zelden zal een jury de hete adem van lezers en critici zo opdringerig in de nek hebben gevoeld als de jury van de AKO Literatuurprijs 1993: krijgt hij 'm wel of krijgt hij 'm niet? Het kan haast niet anders of de beraadslagingen hebben plaatsgevonden in de schaduw van Harry Mulisch en diens *magnum opus*. Het voorbije literaire jaar is, althans in publicitair opzicht, van hem geweest. Geen andere schrijver heeft zijn naam zo vaak in de krant kunnen lezen als Mulisch. Eerst vanwege zijn vijf-en-zestigste verjaardag en zijn roman, vervolgens dank zij de aanval op zijn politieke verleden door Stephan Sanders en de kritische *smart weapons* die Battus nu al wekenlang onvermoeibaar op hem afvuurt.

Twee jaar geleden was de jury zo onverstandig een vergelijkbare gigant (Van der Heijdens *Advocaat van de hanen*) te passeren; dit keer is de jury, bestaande uit Mark Eijskens (voorzitter), Marja Brouwers, Anthony Mertens, Annemarie Musschoot en Wim Vogel, de uitdaging niet uit de weg gegaan. Ondanks de twee prijzen die Mulisch al voor zijn roman zijn toegekend (de Mekka Literatuurprijs en de Multatuliprijs) figureert *De ontdekking van de hemel* op de 'shortlist' van de AKO Literatuurprijs.

Maar ook wat de overige nominaties betreft valt er, net als vorig jaar trouwens, niet veel te klagen. Mulisch bevindt zich in goed gezelschap. Wat betekent dat het nog niet vanzelf spreekt dat hem ook deze derde prijs in de schoot zal vallen. De meeste andere schrijvers die zijn genomineerd tonen eveneens een indrukwekkende staat van dienst. Voor de ogen van het publiek trekt een kleine parade van gelauwerden voorbij.

Behalve Mulisch heeft ook Hella S. Haasse (genomineerd met haar roman *Heren van de thee*) de P.C. Hooftprijs ontvangen. Kristien Hemmerechts (*Kerst en andere liefdesverhalen*) en Paul de Wispelaere (*Het verkoelde alfabet*) zijn beiden bekroond met de Driejaarlijkse Belgische Staatsprijs voor proza. Willem Jan Otten (*De wijde blik*) ontving niet minder dan drie prijzen voor zijn poëzie en zelfs Marcel Möring (genomineerd met zijn tweede roman *Het grote verlangen*) heeft al een prijs in zijn bezit: voor zijn debuut kreeg hij in 1990 de Geertjan Lubberhuizenprijs.

Literaire outsiders of nieuwkomers ontbreken dit jaar. Maar dat kan de criticus niet anders dan tevreden stemmen; zeuren dat er onder de nominaties geen verrassingen zitten zou na het gemopper over de bizarre keuzes van sommige vorige jaren wel erg inconsequent zijn. Ook het publiek heeft geen reden tot protest: van alle genomineerde titels waren, voor zover ik weet, al een of meer herdrukken verschenen. Wat de jury ook beslist, de prijs zal gaan naar een schrijver die niet alleen wordt geprezen, maar ook gelezen.

Dat wil niet zeggen dat ik mij niet enkele andere nominaties zou kunnen voorstellen. Wat mij betreft hadden Atte Jongstra (*Cicerone*), Hedda Martens (*Een naald op het water*) en Piet Meeuse (*De jacht op Proteus*) niet misstaan op de 'shortlist'. Maar het feit dat zij wèl voorkomen op de eerder bekend gemaakte 'longlist', toont aan dat hier geen sprake is van lichtvaardig verzuim. Ondanks het krankzinnige aantal van 239 titels dat de jury de afgelopen maanden heeft moeten beoordelen, bestaat kennelijk een wonderbaarlijke eenstemmigheid (met hoogstens enkele accentverschillen) over

wat in het huidige Nederlandstalige proza de moeite waard is.

Is die eenstemmigheid het gevolg van de verschraling waarvoor onheilsprofeten nu al sinds jaar en dag de waarschuwendende vinger heffen? Fusies in uitgeverij en boekhandel, gecombineerd met een door de media geregisseerde bestseller-cultuur, zouden spoedig de literaire diversiteit tot nul reduceren. Afgaand op de nominaties van dit jaar kan ik alleen maar vaststellen dat de eenstemmigheid in elk geval niet tot eenvormigheid heeft geleid. De zes uitverkoren boeken laten daarvoor meer dan genoeg onderlinge verschillen zien. En als we het juryrapport mogen geloven geldt dat niet minder voor de overige titels die zij onder ogen heeft gehad. 'Met genoegen' constateren de juryleden dat 'de Nederlandse literatuur een grote rijkdom aan stemmen, stijlen, temperamenten tentoonspreidt'.

Ook dat een cultuurkritische inhoud of een eigenzinnige vorm de levensvatbaarheid van een boek zou benadelen, wordt niet door de nominaties bevestigd. Eigenzinnig zijn deze schrijvers eigenlijk alle zes, al leidt dat bij geen van hen tot formele extravagantie die de toegankelijkheid verstoort. Experimenten om het experiment ontbreken, maar minstens drie van de zes hebben zich wel degelijk - ook formele - vrijheden veroorloofd: Paul de Wispelaere met zijn mozaïek van dagboeknotities, Hella S. Haasse met haar gebruik van authentieke documenten, Willem Jan Otten met de essayistische inzet van zijn roman. Zij profiteren in zekere zin van de vroegere experimenten, die zij ieder op soevereine wijze in hun eigen literaire universum hebben geïncorporeerd.

Aan cultuurkritiek is evenmin gebrek. Paul de Wispelaere en Harry Mulisch lijken zich zelfs regelrecht in het gelid van de bovengenoemde onheilsprofeten te scharen, terwijl ook door Marcel Möring van de hedendaagse samenleving een alles behalve rooskleurig beeld wordt geschilderd. Zijn personages dolen rond in een modern ruïnelandschap van uitgewoonde huizen en vervallen industrieterreinen. De Wispelaere veroorlooft zich nijdige uitvallen tegen de 'vulgaire tand van de moderne tijd', de stelselmatige vernietiging van het Vlaamse landschap en de 'sprinkhanenplaag van het openbare taalgebruik'. Bij Mulisch blijkt het pessimisme zich zelfs tot in de hemel uit te strekken, terwijl de aarde achterblijft in de diabolische greep van de techniek.

Het meest obligaat en ouderwets romantisch lijkt mij de kritiek van De Wispelaere. Niemand zal verbaasd opkijken van hetgeen hem aan het moderne heden niet bevalt. In *Het verkoolde alfabet* gaat het echter niet in de eerste plaats om een aanklacht tegen de geest der tijd. De Wispelaere heeft zijn dagboek eerder met zijn rug naar de wereld geschreven, verschanst in het privé-paradijs van eigen huis en tuin. Daar beoefent hij het schrijven als een 'manier van leven' en een 'vorm van literaire archeologie' - een fragmentarisch herstellen van 'een wereld die aan het verdwijnen of al verdwenen is'. Zijn boek is (net als het huis waarin hij zich heeft teruggetrokken) een 'huis van bewaring'. Een verzamelplaats, die kritische zelfreflectie niet uitsluit, waarin hij zich thuis kan voelen.

Ondanks alle cultuurkritiek moet De Wispelaere een tevreden man zijn, niet bevreesd de lezer als voyeur in zijn intieme binnenwereld toe te laten. Dat zoiets vriendschap en zelfs liefde kan opleveren, blijkt uit zijn huidige geliefde (dit dagboek

is óók een hommage aan haar) met wie hij via eerdere boeken van soortgelijk autobiografisch kaliber heeft kennisgemaakt. Het geluk brengt hem zelfs tot een relativisering van het omringende verval: 'Onze geest heeft de slijpsteen van allerlei ellende broodnodig, want anders verzinkt hij in versuffing en eigenwaan'.

Marcel Möring blijkt in *Het grote verlangen* aan een dergelijk inzicht (nog) niet toe te zijn, wat ongetwijfeld te maken zal hebben met het verschil in leeftijd. De Wispelaere kijkt, zonder het hier en nu te verwaarlozen, op een leven terug; de drie wezen van wie Möring de lotgevallen beschrijft staan pas aan het begin. Voor zijn hoofdpersoon Sam van Dijk is de herinnering (die ook bij De Wispelaere zo'n cruciale rol speelt) een 'groot verlangen', gericht op een onzekere toekomst en niet op een defensief behoud van wat verdwenen is. Zijn boek heeft bijna allegorische trekken. Via zijn personages exploreert Möring de mogelijkheden van moraal, liefde, compassie en seks in een wereld die alle banden met het verleden lijkt te hebben verbroken.

Het resultaat is een morele vertelling met een open einde, die soms op de rand van het moralistische balanceert, ook al wordt dat moralisme steeds nadrukkelijk voorzien van ironiserende contragewichten. Sam van Dijk is een moderne Odysseus, met Wittgenstein tot voorbeeld op zoek naar 'zuiverheid' en 'eerlijkheid', maar zijn odyssee pakt uit als een geduchte aanslag op elke 'onschuld'. Hoe daarin stand te houden, zonder gecorrumpeerd te raken en innerlijk te verharderen - dat is de inzet van deze queeste, die de lezer evenzeer aangaat als Mörings personages.

Bij Möring en De Wispelaere staat de herinnering, zij het op verschillende manieren, in het middelpunt van de aandacht. Alleen dank zij de herinnering kunnen identiteit en vrijheid, hoe relatief misschien ook, bestaan in een voortdurend veranderende wereld. Hella S. Haasse daarentegen heeft zich in *Heren van de thee*, zonder de herinnering zelf tot thema te maken, in het verleden gestort. Haar documentaire roman, in feite een kroniek van het leven van de theeplanter Rudolf Kerkhoven en zijn vrouw Jenny Roosegaarde Bisschop, brengt een episode uit de geschiedenis van Nederlands-Indië tot leven. Met een bewonderenswaardige mengeling van distantie en empathie tekent zij het portret van haar twee hoofdpersonen en hun tijd.

In het juryrapport wordt Jenny vergeleken met *Eline Vere*, maar het hele boek ademt de sfeer van de klassieke familieroman, met dit verschil dat hier geen verzinsels maar historische gegevens tot fundament dienen. Toch heeft dat het verhaal niet minder dramatisch gemaakt: het succes van Rudolfs plantage blijkt omgekeerd evenredig aan dat van zijn huwelijk. Naarmate hij zijn doel bereikt, groeien zij verder uit elkaar. Wat ook formeel tot uiting komt doordat tegen het einde van de roman de continuïteit van het verhaal plaats maakt voor een meer gebroken manier van vertellen (beschrijvingen naar aanleiding van foto's, dagboek- en brieffragmenten) die de kroniek langzaam maar zeker bedekt met een waas van melancholie, al sluit ik bij menige lezer ook de nostalgie niet uit.

Kerst en andere liefdesverhalen van Kristien Hemmerechts plaatst die lezer pardoos in een heel andere omgeving. Moderne gebroken gezinnen, gestoorde relaties, fatale verhoudingen, erotische fantasieën, deerniswekkende kinderen - in een

strakke stijl, die alle ruimte openlaat voor mysterie en suggestie, wordt het allemaal beschreven. Elk verhaal is een geval op zichzelf. Maar door de consistentie van toon en thematiek is toch goed te merken dat steeds dezelfde schrijfster aan het woord is. Hemmerechts is een meester in het variëren van steeds weer hetzelfde: mensen en hun intieme relaties, broos en kwetsbaar, bedreigd door een immer aanwezig noodlot dat ongenadig hard kan toeslaan.

Haar verhalen zitten boordevol emotie, soms op het onverdraaglijke af, zoals in het kennelijk autobiografische verhaal ('Sprookje') over twee aan wiegendood gestorven baby's. De sentimentaliteit, die bij zulke onderwerpen onvermijdelijk op de loer ligt, krijgt bij haar echter geen kans. De vorm fungeert als een effectieve discipline, niet om de gevoelens te onderdrukken maar om ze zo helder en volledig mogelijk zichtbaar te maken. Voor reflectie blijft daarbij niet veel plaats over: de meeste van haar personages begrijpen nauwelijks wat hen overkomt. En de schrijfster toont geen behoefte deze leemte op te vullen. Het verhaal moet maar voor zichzelf spreken.

Alleen in Hella S. Haasse's roman is dat ook het geval. De andere genomineerde titels verraden elk een onmiskkenbaar beschouwelijke, zelfs filosofische inslag. Zowel bij *De Wispelaere* als *Möring* wordt heel wat afgepiekerd en gepeinsd. Ook Willem Jan Ottens roman *De wijde blik* is doorschoten van reflecties, die aan het op het eerste gezicht nogal banale liefdesverhaal (een huwelijk dat aan wederzijds overspel bezwijkt) een opmerkelijke meerwaarde verlenen. Dat deze reflecties vooral betrekking hebben op zien en gezien worden hoeft niemand te verbazen, die Ottens essays over film kent. Dezelfde preoccupaties heeft hij ditmaal ondergebracht in een roman.

Dat lijkt even een ietwat geforceerde verhuizing (de vrouw wordt blind na op haar stuitje te zijn gevallen, de man ziet scheel, is filmrecensent en pleegt overspel in een 'kijkdoos'), maar al gauw gaf ik mij gewonnen voor het subtiele vernuft waarmee Otten zijn metaforen het verhaal laat dragen. Het is ronduit verbazingwekkend hoe soepel hij erin slaagt zijn liefdesverhaal, over schuld en straf, gevangenschap en bevrijding, in een intellectueel stramien te vangen, zonder dat de sensibiliteit daar onder te lijden heeft. Alles valt op zijn plaats in deze alledaagse tragedie, die op een volstrekt onalledaagse manier wordt verteld.

En dan is er Mulisch.

Terwijl alle overige nominaties bestaan uit boeken die in het oeuvre van de betreffende auteur een reguliere plaats innemen, wil *De ontdekking van de hemel* veel meer zijn dan dat. De roman is niet de zoveelste in de rij, maar niets minder dan een summa, een ultieme samenvatting in één grootse fabel van wat de schrijver zijn leven lang heeft beziggehouden. Een meesterwerk zoals Mulisch er waarschijnlijk nooit meer een van zal schrijven. Hier wordt niet een boek ingezet, maar een compleet schrijverschap, een wereld, een universum. Wie *De ontdekking van de hemel* niet kan waarderen, is voorgoed verloren voor de aantrekkelijkheden van dit oeuvre.

Battus heeft dat ongetwijfeld heel goed begrepen. Vandaar de hardnekkigheid van zijn attaques. Woorden, zinnen, zelfs leestekens - alles blijkt geschikt om als doelwit te dienen. Maar alles wat deze kritiek (die, voor een Multatuli-liefhebber niet

zo verrassend, een hoog Droogstoppel-gehalte vertoont) oplevert is een *dialogue des sours*, zoals Mulisch er in het verleden wel meer te verduren heeft gehad.

Typend is Battus' verwijt aan de verzamelde Nederlandse critici, dat zij de 'absurde denkfout' in Mulisch' roman over het hoofd zouden hebben gezien. In *De ontdekking van de hemel* werkt een laag in de hemelse hiërarchie geplaatste engel zich uit de naad om een menselijke 'vonk' op aarde te plaatsen die de stenen tafelen van Mozes terug naar de hemel moet brengen. De mensheid heeft zich immers van God en moraal afgekeerd en haar toevlucht gezocht bij de 'duivelse' zegeningen van de techniek. Waarom al die inspanning, vraagt Battus zich af: 'òf de hemel heeft het nog steeds voor het zeggen, òf de hemel heeft zijn macht over ons verloren'. Zo ziet de 'absurde denkfout' eruit.

Maar heeft Mulisch werkelijk een denkfout gemaakt? Ik geloof er niets van. Beter kan men van een paradox spreken, en wel een paradox met een respectabele voorgeschiedenis in de traditie van gnosis en christendom, waar theologen en filosofen zich eeuwenlang hebben gebogen over het vraagstuk van de vrijheid van de wil en van het Kwaad in de wereld, zonder ooit tot een definitieve oplossing te zijn gekomen. Waarom zou van Mulisch (wiens hele oeuvre in het teken staat van de paradox en het vergroten van het raadsel) dan wel een simpele oplossing verwacht moeten worden?

Je moet inderdaad blind en doof zijn voor Mulisch' idiosyncrasieën om hier een 'absurde denkfout' te ontwaren. De ontdekking van de hemel verdient juist waardering omdat deze roman op een even speelse als fantasievolle wijze bij de traditie aansluit. Schijnbaar moeiteloos verenigt Mulisch naast veel meer alle thema's (herinnering, geschiedenis, cultuurkritiek, moraal, filosofische reflectie en ook de liefde) die in de andere nominaties gescheiden aanwezig zijn. En dat verbreekt wat mij betreft de tot nu toe heersende eenstemmigheid in zijn voordeel.

Ook al heeft de jury dit jaar met succes haar best gedaan geen enkel boek te nomineren dat de prijs onwaardig zou zijn, toch kom ik er niet onderuit wat niet vanzelf spreekt desondanks vanzelf te laten spreken: Harry Mulisch verdient het voor *De ontdekking van de hemel* ook de AKO Literatuurprijs 1993 te krijgen.

(*de Volkskrant*, 9-4-1993)